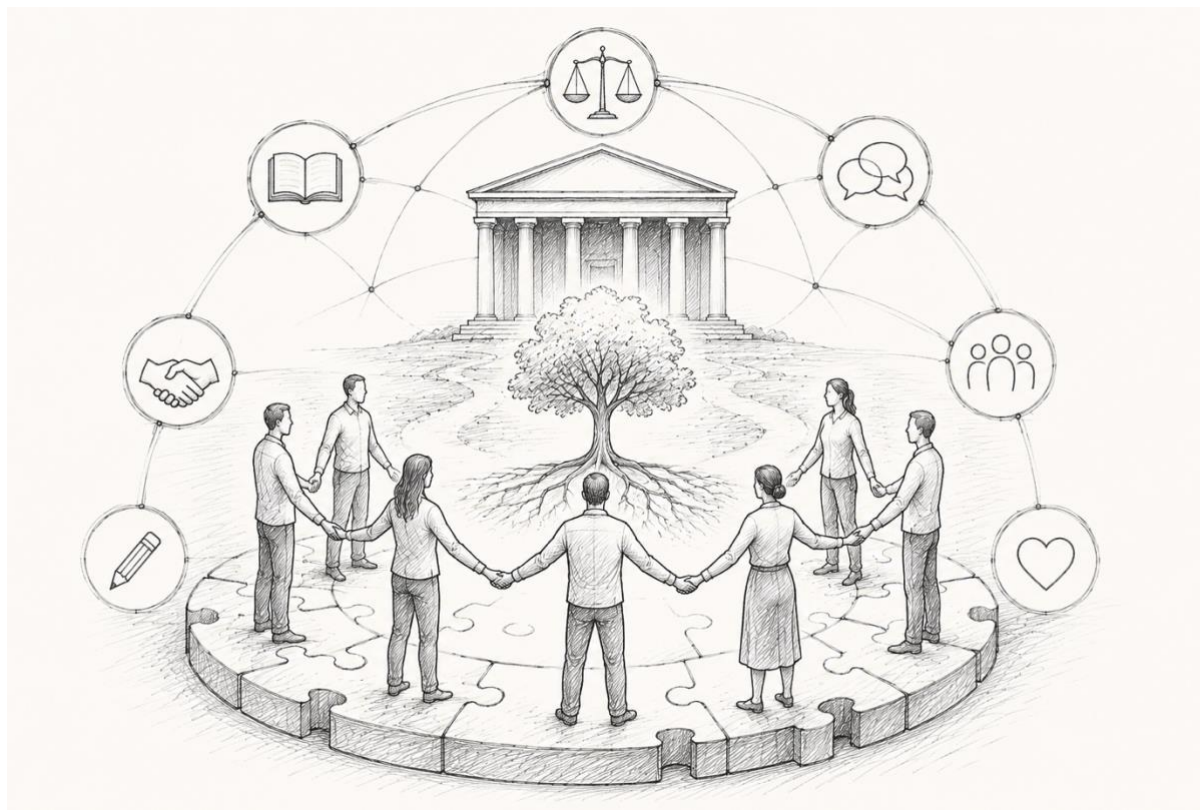

VII. fejezet

A jogállamiság kulturális alapjai

A jogállamiságról szóló közbeszéd rendszerint intézményi és jogi kérdésekre koncentrálna. A viták középpontjában általában az alkotmányosság, a bíróságok függetlensége, a hatalommegosztás vagy az alapjogok védelme áll. Ezek valóban a demokratikus jogállam nélkülözhetetlen elemei. A jogállamiság azonban nem kizárólag jogszabályokból és intézményi mechanizmusokból épül fel. Legalább ennyire kulturális jelenség is. A demokratikus rendszerek stabilitása hosszú távon ugyanis nem pusztán azon múlik, hogy milyen intézmények működnek egy országban, hanem azon is, hogy a társadalom tagjai milyen viszonyban állnak a hatalommal, a szabályokkal, egymással és magával a demokratikus közösséggel. A jogállam végső soron nemcsak jogi struktúra, hanem kulturális bizalmi rendszer is.¹

A demokratikus intézmények működése számos olyan hallgatólagos normára épül, amelyeket nem lehet pusztán jogszabályokkal kikényszeríteni. A jogállam feltételezi a hatalom önkorlátozását, a politikai ellenfél legitimációjának elfogadását, az intézményekbe vetett minimális bizalmat, valamint azt a kulturális tapasztalatot, hogy a konfliktusok kezelhetők békés és legitim keretek között. Ha ezek a kulturális alapok meggyengülnek, a demokratikus intézmények formálisan tovább működhetnek, mégis fokozatosan kiüresedhet a jogállamiság tartalma.² A demokratikus rendszer ilyenkor egyre inkább technikai működéssé válik,

¹ Francis Fukuyama: Trust, Free Press, New York, 1995, 26–56.

² Lon L. Fuller: The Morality of Law, Yale University Press, New Haven, 1969, 33–94.

miközben háttérbe szorul az a kapcsolati és erkölcsi dimenzió, amely eredetileg legitimációt adott számára.

A modern demokratikus válságok egyik legfontosabb tanulsága éppen az, hogy a jogállam nem pusztán jogi konstrukció. Számos országban megfigyelhető, hogy a demokratikus intézmények formális fennmaradása mellett fokozatosan gyengül a demokratikus normák társadalmi elfogadottsága, a pluralizmus legitimációja, valamint a politikai közösség tagjai közötti bizalom.³ A demokratikus kultúra ilyenkor lassan elveszítheti azt a kapcsolati háttérrel, amelyre a jogállami működés épülhetne.

A kelet-közép-európai társadalmak különösen érzékenyen tapasztalták meg ezt a problémát. A diktatúrák, a politikai erőszak, az állami önkény és a társadalmi bizalmatlanság hosszú időre meghatározta a politikai kultúrát. A demokratikus intézmények létrehozása önmagában nem tudta automatikusan felszámolni ezeket a történeti tapasztalatokat.⁴ A rendszerváltás után létrejövő demokratikus struktúrák sok esetben olyan társadalmakban kezdtek működni, ahol a politikai közösség tagjai nem rendelkeztek mély demokratikus bizalmi tapasztalatokkal.

Bibó István már a 20. század közepén rámutatott arra, hogy a demokratikus működés egyik legfontosabb feltétele a félelem csökkentése a politikai közösségen belül.⁵ A félelemre épülő társadalmakban ugyanis az emberek hajlamosabbá válhatnak az autoriter megoldások elfogadására, az ellenségképzésre és a politikai konfliktusok túlzott morális értelmezésére. A demokratikus jogállam ezzel szemben olyan politikai kultúrát feltételez, amelyben a közösség tagjai nem egymás megsemmisítésére törekednek, hanem képesek elfogadni a konfliktusok legitim jelenlétét.

A magyar politikai kultúra egyik sajátos problémája éppen az lehet, hogy a történeti tapasztalatok következtében a politika sokszor nem közös ügyintézként, hanem identitásküzdelemként jelenik meg.⁶ A politikai közösség tagjai ilyenkor könnyen elveszíthetik annak élményét, hogy a másik oldal is legitim része ugyanannak az országnak. A politikai verseny fokozatosan morális és kulturális harccá alakulhat, amelyben a másik fél már nem egyszerűen eltérő véleményt képviselő állampolgárként jelenik meg, hanem veszélyforrásként vagy erkölcsileg illegitim szereplőként.

A jogállamiság kulturális alapjai azonban nemcsak történeti traumák miatt sérülhetnek. A modern tömegdemokráciák működése önmagában is hordoz olyan folyamatokat, amelyek gyengíthetik a demokratikus normákat. A média és különösen a közösségi média felgyorsult kommunikációs tere erősíti az érzelmi polarizációt, a leegyszerűsített identitáslogikákat és a másik fél morális delegitimálását.⁷ A demokratikus nyilvánosság ilyenkor fokozatosan elveszítheti közös jellegét. A politikai közösségek eltérő információs világokban kezdenek élni, és egyre nehezebbé válik a közösen elfogadható valóság fenntartása.

³ Ivan Krastev – Stephen Holmes: *The Light that Failed*, Allen Lane, London, 2019, 41–78.

⁴ Hankiss Elemér: *Diagnózisok*, Magvető Kiadó, Budapest, 1982, 112–136.

⁵ Bibó István: „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága”, in: *Válogatott tanulmányok*, Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 295–635.

⁶ Csepeli György: *Szociálpszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 412–435.

⁷ Cass R. Sunstein: *#Republic*, Princeton University Press, Princeton, 2017, 59–83.

A jogállamiság azonban nem működhet közös valóság nélkül. A demokratikus intézmények legitimációjához szükség van arra a minimális társadalmi tapasztalatra, hogy a szabályok mindenkire vonatkoznak, a politikai konfliktusok legitim keretek között zajlanak, és a másik fél nem ellenség, hanem ugyanannak a politikai közösségnek a tagja.⁸ Ha ez az élmény meggyengül, a jogállam könnyen pusztá technikai rendszerként kezdhet működni, amelyből fokozatosan eltűnik a demokratikus kultúra emberi tartalma.

A politikai közösségek stabilitása végső soron nem pusztán jogi racionalitás kérdése. Legalább ennyire kapcsolati és erkölcsi folyamat is. Hannah Arendt szerint a demokratikus politika egyik legfontosabb alapja az a képesség, hogy az emberek közös világot tudjanak létrehozni egymással.⁹ A politika ebben az értelemben nem pusztán hatalmi verseny, hanem a közös valóság fenntartásának tere is. A modern demokratikus válság egyik legmélyebb problémája talán éppen az, hogy ez a közös világ fokozatosan töredezik szét. A politikai közösség tagjai egyre kevésbé érzik úgy, hogy közös nyelvet beszélnek vagy közös tapasztalatokat oszthatnak meg.

Ez a folyamat különösen veszélyes lehet a jogállamiság szempontjából, mert a demokratikus intézmények végső soron kulturális önkorlátozásra épülnek.¹⁰ A demokratikus rendszerek stabilitását nem kizárólag a jogi szankciók biztosítják, hanem az a hallgatólágos normarendszer is, amelyben a politikai szereplők elfogadják a demokratikus keretek legitimációját még akkor is, amikor rövid távú érdekeik ezt nem feltétlenül kívánák meg.

A jogállam kulturális alapjai ezért szorosan összefüggnek a bizalom kérdésével is. A társadalmi bizalom hiánya nemcsak az emberi kapcsolatok szintjén jelent problémát, hanem a demokratikus intézmények működését is gyengítheti.¹¹ Ha az emberek tartósan azt érzik, hogy az intézmények nem igazságosak, a szabályok nem mindenkire egyformán vonatkoznak, vagy a politikai rendszer kizárólag hatalmi logika mentén működik, akkor fokozatosan gyengülhet a demokratikus részvétel és az intézmények legitimációja.

Ebben a kontextusban válik különösen jelentőssé a mediáció szemlélete. A mediáció egyik legfontosabb tanulsága, hogy a konfliktusok kezelése nem kizárólag szabályok vagy erőviszonyok kérdése. A konfliktusok hosszú távú kezelhetősége jelentős részben attól függ, hogy fennmarad-e a meghallgatás lehetősége, az emberi méltóság minimális tisztelete, valamint a kapcsolat valamilyen formája a konfliktusban álló felek között.¹² Ez a demokratikus kultúrára is igaz lehet. A jogállamiság hosszú távú stabilitása nem választható el attól a társadalmi képességtől, hogy a politikai közösség tagjai konfliktusaik ellenére is képesek legyenek emberként érzékelni egymást.

A demokratikus kultúra egyik legfontosabb eleme éppen az lehet, hogy a politikai ellenfél nem vesztí el emberi legitimációját pusztán azért, mert eltérő nézeteket képvisel. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden álláspont egyformán elfogadható, vagy hogy a demokratikus

⁸ Pierre Rosanvallon: *Democratic Legitimacy*, Princeton University Press, Princeton, 2011, 1–28.

⁹ Hannah Arendt: *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago, 1958, 175–247.

¹⁰ Steven Levitsky – Daniel Ziblatt: *How Democracies Die*, Crown, New York, 2018, 8–33.

¹¹ Robert D. Putnam: *Bowling Alone*, Simon & Schuster, New York, 2000, 63–95.

¹² John Paul Lederach: *The Moral Imagination*, Oxford University Press, Oxford, 2005, 27–56.

közösségnek ne lenne joga megvédeni önmagát az autoriter törekvésekkel szemben. A különbség sokkal inkább abban rejlik, hogy a politikai konfliktusokat teljes megsemmisítési logika vagy legitim demokratikus verseny keretében értelmezzük-e.

A jogállamiság kulturális alapjai ezért végső soron nem kizárólag jogi vagy politikatudományi kérdések. Mélyen emberi kérdések is. Arról szólnak, hogy egy társadalom tagjai képesek-e bizalmat építeni, elfogadni a pluralizmust, és fenntartani annak érzését, hogy a konfliktusok ellenére is közös politikai közösséget alkotnak.

A demokratikus intézmények hosszú távú stabilitása ugyanis végső soron nem pusztán az alkotmány szövegén vagy a jogszabályok precizitásán múlik. Hanem azon is, hogy létezik-e olyan demokratikus kultúra, amely képes életben tartani a jogállam emberi és kapcsolati alapjait.